

DEĞERLENDİRME MAKALESİ

REVIEW ARTICLE

Sesin ve Ritmin İzinde Ortadoğu'yu Keşfetmek

Ali Jihād Racy, *Arap Dünyasında Müzik: Tarab Kültürü ve Sanatı*, çev. Serdar Aygün, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2007, 1. bsm., 334 s.

Virgina Danielson, *Mısır'ın Sesi: Ümmü Gülsüm, Arap Şarkısı ve Yirminci Yüzyılda Mısır Toplumu*, çev. Nilgün Doğrusöz- Cem Ünver, Bağlam Yayınları, İstanbul 2008, 1. bsm., 366 s.

Namık Sinan TURAN*

Kadim kültürlerin beşiği olan Ortadoğu antikiteden bugüne yalnızca savaşların, büyük zaferlerin ve yenilgilerin tarihsel sahnesi olarak resmedile gelmiştir. Modern çağlarda Ortadoğu anlatısının lietmotifi yine çatışmalar olarak belirlenmiştir. Oysa bölge büyük bir kültürel mirasın, edebiyat ve müzik alanında zengin bir birikimin merkezidir. Ortadoğu üzerine yazılan monografiler ya bölgesel ya da ülke bazında sorunları incelemekte kimi kez de bölgenin siyasi tarihini konu edinmektedir. Bununla birlikte dar kalıpları aşarak daha geniş perspektifli yaklaşım ortaya koyanlar da bulunmaktadır. İlan Pappé'nin çalışması hiç şüphesiz bunun başarılı örneklerindedir. Yazar çalışmasında siyasi ve ekonomik tarihin yanında hatta ondan çok daha geniş sınırlar içinde kent tarihini, edebiyatı, tiyatro, sinema, televizyon ve radyoyu, kadın ve feminist hareketi nihayet müzik, dans ve şiir alt başlıklarıyla popüler kültürü incelemiştir. Bu anlayış ihmal edilmiş alanları da konuya dahil ederek okurda daha bütünsel bir Ortadoğu portresinin oluşumuna katkı sağlıyor.¹

Müzik kültürel ve sanatsal formlar arasında bir toplumun karakteristik özelliklerini ortaya koyan en önemli dildir. Gerek Friedrich Nietzsche gerekse Arthur Schopenhauer müziği başka hiçbir sanatın olmadığı kadar harekete geçiren bir güç olduğuna işaret ederken haksız değildiler. Bu yaklaşım 19. yüzyıldan itibaren müziği icra konusu olmanın dışında, analiz edilen, üzerinde akademik araştırma yapılan bir sahaya dönüştürmüştür. Yalnızca Batının klasik müziği ya da yerel müzikleri değil Doğu müziği özellikle Arap müziği de bu kapsamda değerlendirilmeye açılmıştır. Arap müziği üzerine dikkat çekici çalışmalar kaleme alan Henry George Farmer bu müzik geleneğinin zengin bir sentezin ürünü olduğuna işaret ederek eski kültürler arasındaki etkileşimin özellikle

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1 İlan Pappé, *The Modern Middle East*, Routledge, New York 2005, eserin Türkçe tercümesi *Ortadoğu'yu Anlamak*, çev. Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul 2008, s. 2009 çalışmanın tanıtımı ve değerlendirmesi için bkz. Ayşe Ömür Atmaca, "İlan Pappé, Ortadoğu'yu Anlamak", *Ortadoğu Eriüleri; Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, sayı I, Ankara 2009, s. 139-146.

müzikal boyutlarına ışık tutmuştur.² Farmer'in bir diğer katkısı ise Arap müziğinin gelişimini tarihsel açıdan tespit edebilmesidir.³

Bugün Arap dünyasında müzik gerek klasik kaynaklardan beslenen gerekse modern zamanların getirdiği eğilimlerin sonucu olarak yaratılan türlerin oluşturduğu bir çeşitliliğe sahip. Söz konusu Arap Ortadoğu'su olduğunda müzik yalnızca bir zevk ve keyif kaynağı olmasının yanında aynı dili konuşan insanların kültürel anlamda birleştiren ya da bu birlikteliği ve benzerliği anımsatan sağlam bir köprü rolü de üstleniyor.⁴ Bu nedenle olsa gerek müziğin kendisi veya yaratıcısı olan icracıların yaşamı ve kariyerleri -ne kadar sıra dışı olsalar da- tüm Arap toplumları için heyecan verici bir deneyime dönüşebiliyor. Müzik ve müzisyenler politikacılar kadar bu bölgedeki olaylar üzerinde etkide bulunabiliyor. Abdülvahhab ve Ümmü Gülsüm'süz bir Mısır tarihi yazılamayacağı gibi Fairuz'suz bir Lübnan anlatımı da yapılamıyor. Tüm bu figürleri icracı olmanın ötesine taşıyan durum kaotik çatışmaların ortasında toplumlarına müzikal ifadelerle mesaj verebilmelerinde yatıyor.⁵

Arap dünyasında popüler kültüre, müzik ve gösteri sanatlarına dair literatür son yıllarda yeni araştırmalar ve yayınlarla zenginleşiyor.⁶ Bu çalışmaların bir kısmı yetkin müzikologlarca bir müzikal formun ya da sürecin incelenmesi şeklinde belirdiği gibi⁷ bir kısmı da ünlü icracıların yaşamları ve kariyerlerinin

- 2 Henry George Farmer, *Historical Facts for the Arabian Musical Influence*, William Reeves, London, "The Greek Theorists of Music in Arabic Translation", *ISIS*, vol 13, no. 2, (Feb 1930), s. 325-333, "The Influence of Music: From Arabic Sources", *Proceedings of the Musical Association*, 52, (1925-26), s. 89-124.
- 3 Burada en erken dönemlerden başlayarak İslam ve müzik arasındaki ilişkiyi inceler. Ardından Emevi ve Abbasi dönemlerinde müziğin gelişimini ele alır. Henry George Farmer, *A History of Arabian Music*, Luzac&Co, London 1929.
- 4 Pappé, age., (2005), s. 165-166.
- 5 K. Habib, *The Superstar Singer Fairouz and the Ingenious Rabhani Composers: Lebanon Sounding*, Unpublished Thesis, University of California, Santa Barbara 2005.
- 6 Salwa el-Shawan, "The Socio-Political Context of al-musika al-carabiyyai in Cairo, Egypt: Policies, Patronage Institutions and Musical Change (1922-27)", *Asian Music*, vol 12, no. 1, *Symposium on Art Music in Muslim Nations* (1980), s. 86-128, agy., "The Role of Mediators in the Transmission of Al-Musika al-'Arabiyyah in 20th Century Cairo", *Yearbook for Traditional Music*, vol 14, (1982), s. 55-74, Virginia Danielson, "Min al-Mashayikh: A View of Egyptian Musical Tradition", *Asian Music*, University of Texas Press, vol 22, no 1, s. 113-127; agy., "New Nightingales of the Nile: Popular Music in Egypt since the 1970's", *Popular Music*, vol. 15, no.3, s. 299-312.
- 7 Bu konuda özellikle şu iki çalışmaya bakılabilir. *Images of Enchantment: Visual and Performing Arts of the Middle East*, Ed. Sherifa Zuhur, The American University in Cairo Press, 2000; ayrıca *Colors of Enchantment: Theater, Dance, Music, and the Visual Arts of the Middle East*, Ed. Sherifa Zuhur, The American University in Cairo Press, 2001.

toplumsal tarihin kırılmaları içinde incelenmesi biçiminde oluyor.⁸ Bu yazıda biri ilk türe diğeri ise ikinci türe dahil edilebilecek ve Türkçe'ye kazandırılmış iki çalışma incelenecektir.

Ali Jihad Racy, California Üniversitesinde etnomüzikoloji profesörü. Akademisyen kimliğinin yanında usta bir icracı olarak da tanınan Racy aynı zamanda besteci ve müzik kuramcısı.⁹ Arap müzik geleneği üzerine yaptığı çalışmalarla alanının önemli isimlerinden biri.¹⁰ *Arap Dünyasında Müzik Tarab Kültürü ve Sanat* başlığıyla Türkçe'ye çevrilen çalışmasının önsözünde yazar kitabı müziği ve onun şüphe götürmez cazibesini kavramak için sürüp giden ve görünüşe göre evrensel olan arayışın bir ürünü olarak takdim ediyor. Kitabı aynı zamanda gelenekten gelen bir icracı olarak kaleme alırken Arap müzik yaşantısının kültürel olarak nasıl ayakta tutulduğunu, bağlamsal olarak nasıl üretildiğinin ve kişisel olarak nasıl işlendiğinin teorik olarak açıdan iyi anlaşılmasını sağlayarak, dünyanın başka yerlerindeki benzer yaşantılar hakkında yeni kavrayışlar sunmayı amaçlıyor (s. 18-19).

18 yüzyılın sonunda Napoleon'un Mısır'a gönderdiği bilim heyeti içinde müzikoloji çalışmaları yapan Guillaume André Villoteau Arap müziğinin güçlü duygular uyandırdığını gözlemleyerek şarkıcıların ezgisel yaratılarını bolca süslediklerinde ve esrik dinleyicilerin isteği üzerine bazı pasajları birkaç kez tekrar ettiklerinde hararetle nidalar ve son derece coşkulu jestlerle sergilenen duygusal patlamalara yol açtıklarından söz eder. Aslında Villoteau tarafından

-
- 8 Özellikle ünlü icracıların yaşamı son dönem akademik tezlerde de konu olabiliyor. Ümmü Gülsüm, Fairuz ya da Asmahan ilk akla gelen isimler olarak beliriyor. Dikkat çekici iki çalışma olarak bkz. Christopher Stone, *Popular Culture and Nationalism in Lebanon: The Fairouz and Rahbani Nation*, Routledge Studies in Middle Eastern Literatures, New York 2008, Sherifa Zuhur, *Asmahan's Secrets: Women, War and Song*, Saqi Books, London 2001.
- 9 Lübnan'da televizyon ve radyo yayınları da hazırlamış olan Racy, Amerika Birleşik Devletleri'nde Carnegie Hall, Kennedy Center, Dorothy Chandler Pavillion gibi salonlarda konserler verdi. Bunun yanında Ancient Egypt, Simon Şahin ile birlikte hazırladığı Taqasim, Los Angeles Festivali'nde vurmaları sazlar icracısı Süheyl Kaspar'la birlikte verdiği konserlerden seçmeler içeren *Mystical Legacies* gibi albümlere imza atmıştır. Doğu ve Batı müzik geleneklerini iyi bilen Racy, Kronos Quartet için *Zaman Suite*'i bestelemiştir.
- 10 Çalışmalarından bazıları için bkz. Ali Jihad Racy, "The Many Faces Improvisation: The Arab Taqasim as a Musical Symbol" *Ethnomusicology*, vol 44, no. 2, (2000), s. 302-320, "Music in Contemporary Cairo", *Asian Music*, vol. 13, no. 1, (1981), s. 4-26, "Record Industry and Egyptian Traditional Music 1904-1932", *Ethnomusicology*, vol. 20, no. 1, (1976), s. 23-48, "Heroes, Lovers and Poet-Singers: The Bedouin Ethos in the Music of the Arab Near East", *The Journal of American Folklore*, vol. 119, no. 434, (1996), s. 404-424, "Words and Music in Beirut: A Study of Attitudes", *Ethnomusicology*, vol. 33, no. 3, (1986), s. 413-427.

aktarılan fenomen tam anlamıyla *tarab* kavramının yabancı bir gözlemci tarafından yorumlanışıdır. Batı dillerinde tam karşılığı bulunmayan kavramlardan biri de *tarab*dır. En basit ifadesiyle tarab Arap kültüründe müzik ile duygusal dönüşüm arasındaki kaynaşmadır. Sözcük ilk olarak Yakındoğu Arap kentlerinin yerli, esasen seküler müziğinden bahsederken kullanılır. Daha spesifik bir anlamda ise tarab sözcüğü I. Dünya Savaşı öncesi Mısır ve Doğu Akdeniz Arap dünyasının müzik pratiğinde kök salmış ve doğrudan doğruya duygu uyandırmakla ilişkilendirilen eski bir repertuara işaret eder. Racy'ın ifadesiyle tarab terimi müzikal duygulanımın kendisini, ya da daha açık ifadeyle, müziğin uyandırdığı sıra dışı duygu durumunu tarif eder. Buradan hareket edersek bu kavram müzik kaynaklı bir "esrime" hali ya da "büyülenme", "estetik coşku" ve "müziğin uyandırdığı his" olarak tarif edilebilir. Racy'ın kitabında bildik bir terim olarak esrime kullanılıyor (s. 28-29). Böylelikle bir müzik deneyimi olarak tarab ve Arap dünyasındaki müziğin kültürel altyapısına bakılıyor. Söz konusu yaklaşım kitabı yalnızca müzikle uğraşanların ilgi konusu olmaktan çıkararak Arap halklarının sosyo-kültürel kodlarını anlamaya yönelik entelektüel merakı olanların da ilgi alanına dahil ediyor.

Racy kitabını konuya dair oldukça bilgilendirici bir girişle birlikte 7 bölüm altında kaleme almış. Kültür, icra, müzik, saltana, şarkı sözleri ve taraba genel bir bakış başlıkları altında kurgulanan çalışma müziğin toplumsal ilişkiler ağı içindeki yerini belirlemeye çalışıyor. Kültür başlıklı bölümde tarab uzmanlaşmış bir kültürel alan olarak değerlendiriliyor. Racy tarab dünyası olarak andığı bu alanda sanatçıları, repertuarları, müzikle ilgili ideolojileri, müziği dinleme ve tepki verme şekilleri de dahil olmak üzere müzikle ilgili davranışları ele alıyor. Yazar tarabı Kahire, Beyrut ve Şam gibi kentlere özgü bir fenomen olarak tanımlarken dış görünümüyle güçlü bir erkek yönelimi yansıtmakta olan geleneğin aksine kadınların da yerine dikkat çekiyor. Kültür başlığı altında tarab icracısının toplumsal rolü, öğrenimi, yeteneği, keşfedilmesi inceleniyor. Yazar burada modern öncesi çağlarla modern çağlar arasındaki sürekliliğe vurgu yapıyor. Özellikle dikkat çeken noktalardan biri Mısır, Suriye ve Lübnan gibi tarab kültürünün zengin olduğu ülkelerde Batılı anlamda müzik eğitimi veren konservatuarlara devam eden öğrencilerin geleneksel icra tarzlarını öğrenebilmek için eski usul ders görebildikleri, usta çırak ilişkisini sürdüren mekanlara da devam etmeleridir. Racy, tarab geleneğinin taraflarını belirlerken icracıların kökeni ve eğitim sürecinin yanında sammi'a denen dinleyicilerin de önemine dikkat çekiyor. Sammi'a duymak ve dinlemek anlamına gelen semi'a fiilinden türetilmiştir. Bu ilişki Arap ve Yakındoğu uygarlıklarında dinlemenin simgesel

önemine işaret etmektedir. Arap müzik geleneğinde yalnızca solist değil dinleyici de icranın bir parçasıdır. Bu nedenle dinleyicinin uygun bir şekilde iletildiği jestler, müzikle kurduğu bağa işaret etmektedir. Örneğin bugün dahi Ümmü Gülsüm'ün canlı konser kayıtlarında dinleyicisiyle kurduğu bağı dinleyebilmek mümkündür.

Müziğin icrası önemli bir konudur. Arap tarihi boyunca müzisyenler, teologlar ya da mutasavvıflar müziğin icrası konusuna farklı nedenlerle de olsa ilgi duymuşlardır. El-İsfahânî, Gazali ya da el-Hulâî gibi yazarların çalışmalarında icraya dair tespitler yer almaktadır. Racy de çalışmasının üçüncü bölümü bu önemli konuya ayırıyor. 20. yüzyıl başlarına kadar olan Osmanlı döneminin sonlarında Kahire, Şam ve Halep gibi kentlerde müziğin icrasının dini ve seküler nitelikli mekanlarda yoğunlaştığına dikkat çeken yazar, tarab yapmanın daha popüler düzeyde genellikle *ferah'ın*, yani düğün eğlencesinin bir parçası olan sahrada (müzikli akşam eğlencesi) icra edildiğini kaydediyor. Toplumsallaşma ve ziyafetin öne çıktığı bu kolektif kutlama, tarab müziği dinlemeye ve üretmeye son derece uygun bir keyif ortamı yaratmaktaydı. Büyük kentlerde yaygın bir diğer icra bağlamı da kahâvi, yani kahvelerdi. 19. yüzyıl sonunda örneğin Kahire'de tarab repertuarı sunan pek çok kahvenin bulunuşu icra mekanları içinde kahvelerin önemine işaret etmektedir. 20. yüzyıl başlarında tiyatro (masrah), gazino (kâzinû), konser salonu (sale) gibi halka açık eğlence mekanlarının genişlemesi tarab icrasının geleneksel mekanlarının dışında da sunum imkanları sağladı. Racy'ın müzik yapma ile haşış ve alkol arasındaki ilişkiyi incelediği başlık buradaki dikkat çekici bölümlerden. Bu konudaki lehte ya da aleyhteki görüşleri aktardıktan sonra kendisi iki unsur arasındaki tarihsel ilişkilere ve mecazi bağlantılara rağmen, müzik deneyiminin kendi başına yeterli olduğu görüşünü paylaşır (s.83-87). Racy tarab icrasında soliste olduğu kadar dinleyiciye de büyük önem vermektedir. Nitekim bu bölümde bir kez daha dinleyicilerin organik ve dinamik bir icra sürecinin parçası haline gelmelerinin önemine işaret etmektedir. Kayıt teknolojisinin gelişimi ve tarab icrasının popülerleşmesi de yine bu başlık altında incelenmektedir.

Racy kitabının müzik başlıklı bölümünde hem tarab müziğinin genel dokusunu hem de müziğin duygularla "konuşma"sını ya da duygusal olarak etkilemesini olanaklı kılan temel süreçlerin izini sürüyor. Burada tarabın şekillenmesinde etkili olan kadim tarzın temelinde yer alan başlıca Arap çalgılarını, tasavvuf müziğinin vokal tarzlarını, yerli ve Pan-Osmanlı'ya mahsus farklı seküler içerikleri inceliyor. Tarabın soyut ve lirik eğilimleri, esrime uyandırmada güçlü bir

araç olan heterofoni, solistlik ve eşlikçilik gibi müziğin temel unsurları belgeler, anekdot ya da yaptığı söyleşilerin eşliğinde okura aktarılıyor. Bu bölüm elbette önceki kısımlara göre daha teknik bir müzikal tartışmayı beraberinde getiriyor. Makamsallık, icrada virtüözite, ritm, ölçü ve devinim açıklayıcı ve zengin örneklerle tartışılıyor.

Ünlü Arap yazar Ahmed Fâris eş-Şidyâk, 19. yüzyılın ortalarında tarab'ı Doğuluların zihinsel-duygusal karakterinin bir parçası olarak tarif etmiştir. Racy saltana başlıklı bölümde bu yaklaşımdan hareket ederek icracının müziğe kendini teslim edişinin, bir başka ifadeyle kendinden geçişinin yerini tespit ediyor. Bugün dahi Arap dünyasında yerli bir *ethos* ya da *geist* yani ruhla özdeşleştirilen müziğin köklerindeki “Doğulu-luk” veya “Arap-lık” yaklaşımının önemine işaret ediyor. Bir müzisyenden aktardığı “her ulusun ya da halkın kendi ruhu vardır ve belli bir ulusun müziğini hissedip layıkıyla çalabilmek için bir icracı o ulusun ruhunu özümsemelidir.” şeklindeki yorum aslında bölümün temasını özetliyor (s. 186). Yazarın buradaki temel iddiası doğuştan gelen müziği duyumsama ya da kendi icrasının yarattığı esrimeyle etkileşime girebilme yeteneği, sanatçıyı yüksek düzeyde bir saltana elde etmeye hazırlarken, böyle bir yeteneğin onu sadece tarab sağlayıcı olmaktan çıkarıp, tarabı duyumsayan kişiye dönüştüreceğidir. Bu düzeye varmak için ambiyans, beden ruh durumu, kozmolojik etmenlerin katkısı gereklidir.

Müzikal formlar içinde şarkı, melodi ve güftenin ahenginin ifadesidir. Şarkı sözlerinin tarab deneyimine güçlü bir esrime boyutu katması şaşırtıcı değildir. Racy çeşitlilik açısından edebi malzemenin birbiriyle örtüşen en az iki ana üslupsal bileşeni olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki Osmanlı gazel geleneğiyle belirgin tematik bağlantılar sergileyen ve bir dereceye kadar Kahire’de ve diğer komşu kentlerde de bulunabilmekle beraber Suriye’ye, özellikle de Halep’e özgü *muvaşşah* kaynaklı yönelimdir. Bir diğeri ise tüm Arap dünyasında yaygın bir üslup özelliği gösteren Mısır kaynaklı yönelimdir (s. 216). Şarkı sözlerinin edebi ve sosyal yönden tahlilinin yapıldığı bölüm aslında Arap edebiyatı içinde şiirin yerine de göndermelerde bulunuyor. Aşk, ıstırap ve beklenen kavuşma, aşığın durumuna dair betimlemelerin zengin örneklerle sunulduğu bölümde yazar tarab şarkı sözlerinin incelenmesi sonucunda iki eğilimin öne çıktığına dikkat çekmektedir. Bir yandan güfteler şairlerin, şarkıcıların ve dinleyicilerin kendi yaşam deneyimlerinden uzak ve tuhaf, diğer yandan ise olağanüstü bir geçerliğe ve duygusal çekiciliğe sahip görünmektedir (s. 245). Duygusal araçlar olarak bakıldığında ise tarab sözleri birbiriyle ilişkili en az üç

şekilde etkili olmaktadır: Doğrudan duygu uyandırma, işitsel-anlamsal çekicilik ve simgesel telkin. Racy bu konuda ustaca bir şair portresi olarak Mısır'lı ünlü şair ve aynı zamanda güfte yazarı Ahmet Rami örneğini ele almaktadır.

Ümmü Gülsüm, Abdülvahhab gibi usta tarab yorumcularına güfteler hazırlamış olan Ahmet Rami'yi kusursuz bir tarab yazarı haline dönüştüren özellikleri beş başlık altında değerlendirilmekte. Buna göre her şeyden önce duyarlı ve hassas yapısı; aldığı iyi eğitim ve şiir konusundaki deneyimi etkili şiirler üretebilmesini sağlıyordu. İkinci olarak ıstırap duygusu her ne kadar şairin içinde yaşadığı geniş sanat çevresinin ve toplumsal ortamın ortak özelliği gibi belirse de Rami ıstırapı daha yoğun hissedebiliyordu. Üçüncü özelliği ise aslında ikinciyle paradoksal biçimde neşeli bir insan olmasında yatıyordu, ki bu tarûb yani esrime istidadı olma teriminin bir ölçüde kapsadığı bir nitelikti. Bunun yanında Rami müzikal bir duyarlılığa sahipti. Nihayet onun sanatında beşinci belki de en önemli bileşen, kapsayıcı ve hatta soyut ya da mistik anlamda anlaşılan aşkı (hubb). Rami'nin yaşamında aşkın önemli bir harekete geçirici oluşu yazdığı farklı şiir türlerinde de onu başarılı kılan yönüydü. Nitekim tıpkı Ahmet Rami örneğinde olduğu gibi tarab sözlerinin yazılmasına yol açan şey genellikle şairin yaşadığı duygusal patlamalardır. Fiziki, sanatsal ve duygusal uyarıların neden olduğu bu patlamalar bazen kısa sürede bazen de çok uzun sürede sözün biçimlenmesini sağlayabilir. Ahmet Rami'nin Ümmü Gülsüm'ün söylediği bir güfteyi, fikri yedi yıl boyunca zihninde geliştikten sonra tam bir şiir haline getirdiğini belirtmesi buna dikkat çekici bir örnektir (s. 264).

Ali Jihad Racy'ın çalışmasının sonuç değerlendirmesi şeklinde incelenebilecek bölümü taraba genel bakış başlıklı son bölüm. Yazar aslında tüm çalışma boyunca tarab alanını yerel kültürün ayrılmaz bir parçası olarak değerlendiriyor; bununla birlikte tarab kültürü ile genel olarak Arap kültürü arasında önemli bir ayrılık olduğuna da işaret ediyor. Yazarın önemli tespitlerinden biri de araştırma konusu olan malzemenin Kuzey Afrika, Türkiye ve İran'ın makam temelli müzik mirasıyla yakın tarihsel ve üslupsal bağlarının olduğuna dikkat çekmesi. Geleneksel doğu müziğinin tüm renklerini barındıran tarabın akıbeti de yazarın tartışma konuları arasında. Her ne kadar tarabın 1980'lerden beri düşüşte olduğuna yönelik bir izlenim uyansa da kitle iletişim araçları sayesinde popülerleştiğini ve modernist müzik deneyleri için bir beşik haline geldiğini belirtmesi önemli. Arap müziği günümüzde geleneksel, modern ve postmodern özelliklerin bir bileşimini sergilemektedir. Racy'e göre uydu yayınları ve elektronik iletişim Arap dünyası ile diğer komşu, özellikle de Batıdaki, popüler

kültürler arasındaki temas alanını genişletmektedir. Aslında küresel temaslar geleneksel icrada kimi kez eleştirilen açılımlara neden olsa da Ümmü Gülsüm, Ferit el Atrâş, Abdülvahhab gibi büyük icracıların tarihsel mirasını da teknoloji aracılığıyla dünyanın hemen her yerine ileterek genç dinleyicilerin dikkatini çekmeyi başarmaktadır.

Racy'in çalışması bir yanıyla tarab müziğinin daraldığına giderek marjinalleştiğine diğer yandan ise iyice kökleşip, gittikçe uluslararası bir nitelik kazandığına dair ikna edici deliller öne sürüyor. Çalışmanın tanıtımında da belirtildiği gibi aslında okuyucu kitabın sayfalarını çevirdikçe, incelenen müziğe, kültüre ve müzik-duygu ilişkisine hiç de yabancı olmadığını hissediyor. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan köklü kültürel mirasın birçok noktada karşımıza çıkıyor olması, tarab müziği ile Türk klasik müziği ve tasavvuf müziği arasındaki yakın bağlara göndermeler yapıyor olması bu tanıdık olma hissini daha güçlendiriyor. Racy bunu yaparken kimi kez başarılı bir etnomüzikolog olarak teknik tartışmalara giriyor, ancak çoğunlukla renkli örnekler, anekdotlar çalışmasına zevkle okunur bir üslup kazandırıyor.

20. yüzyılda Arap toplumu, kültür ve müzik üzerine değinenlerin anmadan geçemediği kült figürler vardır. Hiç şüphesiz bunların en başında sahip olduğu olağanüstü popülariteyle Mısırlı efsanevi şarkıcı Ümmü Gülsüm gelmektedir. Aziz Nesin'in Mısır ve Irak gezilerini anlattığı çalışmasında “*bir masal kadın*” olarak tanımladığı¹¹ Arap müziğinin divasının yaşamı aslında akademik ve popüler nitelikli bir çok çalışmanın konusu olmuştur.¹² Burada tanıtacağımız çalışma Amerikalı etnomüzikolog Virginia Danielson'un kaleme aldığı kitap. A. J. Racy gibi Virginia Danielson da bir etnomüzikolog olarak Arap müziği özellikle de Ümmü Gülsüm üzerine yaptığı araştırma ve belgesellerle tanınıyor.¹³ The Voice of Egypt Umm Kulthum, Arabic Song and Egyptian Society in the Twen-

11 Aziz Nesin, *Dünya Kazan Ben Kepçe: Irak, Mısır*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1977, s. 208-209.

12 Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir. Frederic Lagrange, *Musiciens et Poetes en Egypte au Temps de la Nabda*, Doctorat Nouveau Regime. Lille-theses, Université de Lille III. ISSN 0294-1767, Gabriele Braune, *Umm Kulthum, Ein Zeitalter der Musik in Aegyten*, Frankfurt; Nîmat Ahmad Fuad, *Umm Kulthum: Wa'Asrun min al-Fann, Al-Hay'ah al-Misriyyah al-'Ammah li-al-Kitab*, Kahire 1976, Ysabel Saiah, *Oum Kalsoum*, Denoel, Paris 1995, Namık Sinan Turan, “Mısır'da Ulusal Bir Sembolün Oluşumu; “Mısır'ın Dördüncü Piramidi: Ümmü Gülsüm”, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Cilt 46/2, 291-311, (2006).

13 Virginia Louise Danielson, “The Qur'an and Qasidah: Aspects of Popularity of the Reportary Sung by Umm Kulthum”, *Asian Music*, vol. 19, no. 1, (1987), s. 26-45, agy., “Performance, Political Identity and Memory: Umm Kulthum and Gamal Abd al-Nasir”, *Images of Enchantment: Visual and Performing Arts of the Middle East*, Ed. Sherifa Zuhur, The American University in Cairo Press, 2000, s. 109-122.

tieth Century adlı tez çalışması kitap olarak yayınlanmasının¹⁴ yanı sıra Michal Goldman tarafından yapılan Umm Kulthum A Voice Like Egypt adlı belgeselin de hareket noktasını oluşturdu. Bu çalışma dilimize İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı öğretim üyesi Nilgün Doğrusöz ve çevirmen Cem Ünver tarafından kazandırıldı. Aslında adı geçen eser Türkçe'de Ümmü Gülsüm üzerine yapılan ilk çeviri değil. Daha önce de sanatçı hakkında Arapça'dan bir çalışma çevrilmişti. Hayatından anekdotlara, hakkında dostlarının kaleme aldıklarına ve ünlü şarkılarının sözlerine yer verilen çalışma bir dönemin ve toplumun sanatçının kariyeri paralelinde incelemesi şeklinde analitik bir araştırma olmaktan uzaktı.¹⁵

Danielson'un iddialı eseri uzunca bir hazırlık dönemine dayanıyor. Yazara göre Ümmü Gülsüm'ün hikayesi karmaşık bir toplumda başarıya ulaşmış herhangi bir müzisyenin hikayesi gibidir: yani çok yönlüdür. Köylü bir kızın büyüüp ulusun kültür sembolü haline gelmesinin hikayesidir. Yine yazara göre onu özgün kılan yönü ise çalışma hayatının her döneminde yerel değerlere sahip çıkması, Mısır'ın kültürel ve sosyal hayatının oluşmasına ve "Mısırlılık" ideolojisinin geliştirilmesine katkıda bulunmasıdır. Kendini en güçlü ifade etme aracı müzik olan Ümmü Gülsüm Arap ve Müslüman olarak adlandırılan öncel tarzlardan kendisine kişisel bir üslup geliştirmede başarılı olmuştur. Ümmü Gülsüm ve repertuarının *asıl*, yani otantik Mısır ve Arap kökenli olduğu görüşü yaygındır. Birçok değişik usulün ortaya çıkmasına yardımcı olmuş; konserleri ifadesel Mısır kültürünün –biri neoklasik, diğeri popülist olmak üzere- iki önemli oluşumuna katkıda bulunmuştur (s. 22).

Dar kalıplar içinde bakıldığında oldukça geleneksel resmedilen ve kadınların görünürlüğünün Batı toplumlarına göre sınırlı olduğu bir dünyada Ümmü Gülsüm'ün eriştiği benzersiz saygınlık ve konum, kendisini ulusal bir sembole dönüştürme yeteneği Danielson'un kitabının ana konusunu oluşturmaktadır. Nil'in çevresindeki delta köylerinde yoksul bir ailenin çocuğu olarak başlayan yaşamı, 20. yüzyıl başlarındaki Mısır'ın toplumsal ve siyasal dönüşümlerinin paralelinde inceleniyor. Çocuk yaşlarında bir imam olan babasının yanında köyünde ve çevre köylerdeki düğün ya da dini kutlamalarda erkek giysileri

14 Virginia Louise Danielson, *Shaping Tradition in Arabic Song, The Career and Repertory of Umm Kulthum*, Ph. D. Thesis, University of Illinois 1991; *The Voice of Egypt: Umm Kulthum, Arabic Song and Egyptian Society in the Twentieth Century*, University of Chicago Press 1997.

15 *Üm Şark Yıldızı: Arap Müziğinin Divası*, çev. Sevil Öztürk, Avesta Yayınları, İstanbul 2005.

içinde şarkı ve kasideler okuyarak başlayan bir şarkıcılık kariyeri kitabın ilk bölümlerin konusunu oluşturuyor. Aslında bu toplumsal kökleri tüm Araplar arasında efsanevi bir şöhretin sahibi olan Ümmü Gülsüm'ün yaşamı boyunca altını çiziceği bir durum olacaktır. En parlak dönemlerde bile kendisini bir "bint il riif" (Mısır köyüne ait bir kişi) olarak takdim edecektir.

1920'lerin Kahire'sinin gittikçe değişen çehresi, kozmopolit yapısı, kültürel dönüşümler, plak sektörü ve film sanayinde meydana gelen değişimler genç Ümmü Gülsüm'ün Kahire'deki ilk yıllarının paralelinde incelenirken ülkenin içinden geçtiği süreçlere de değiniliyor. Böylece Danielson, Lila Ebu Lughod'un doğru bir tespitle belirttiği gibi çalışmayı yalnızca parlak kariyere sahip bir sanatçının biyografisi olmaktan çıkararak 20. yüzyıl Mısır'ının tarihini Ümmü Gülsüm'ün biyografisi ve müziğinin analizi ile sanatsal himaye, repertuar geliştirme ve kitle iletişim işleri ile ustaca birleştirerek yeni bir tür yaratıyor. Bunu yaparken de kafamızdaki Ortadoğu toplumlarına dair önyargıları tartışmaya açmayı başarıyor. Okur 1920 ve 30'lu yılların Mısır'ında müzik sektörünün eriştiği düzeyi, filmciliğin daha 30'larda özel stüdyolara ve bölgenin en gelişmiş düzeyine sahip olduğunu buradan görebiliyor. Benzer biçimde Ümmü Gülsüm'ün öncesindeki kuşağın başarılı kadın icracılarının Kahire başta olmak üzere eğlence sektöründeki yeri hakkında fikir edinebiliyor. Şarkıcı Fethiye Ahmed, yine şarkıcı ve müzikhol sahibi Tevhide Hanım, dansçı ve komedyen Bedi'a Masabni, müzikal tiyatro yıldızı Münire el Mehdiye gibi isimler ilk bölümlerde sıklıkla karşımıza çıkıyor. Kahire'deki ilk günler genç bir yeteneğin müzik ve icra eğitimi dönemin tanıklarının ve basılı literatürün yardımıyla ayrıntılı olarak aktarılıyor.

Danielson kitabında Ümmü Gülsüm'ü parlak bir icracı olmasının dışında Mısır ve Arap toplumu içindeki konumuna paralel biçimde incelemekte. Elbette sanatı eserin başlıca araştırma alanını teşkil ediyor. Nitekim stil, üslup, konser prodüksiyonu, halk ile uzlaşma, plak endüstrisi ve radyo yayıncılığı içindeki tartışılmaz konumu ayrıntılı biçimde işlenmekte. Burada dikkat çekici yön Ümmü Gülsüm'ün kariyerini yönlendirmedeki olağanüstü yeteneğinin açıkça ortaya konuluyor olması. 1930'ların Kahire'sinde sanatçı ve patronaj ilişkileri, toplumsal çevrenin kariyerdeki rolü ve şöhretini tüm Arap dünyasına yayan meşhur radyo konserleri, plak kayıtlarındaki titizliği kitabın dördüncü bölümünün konusunu oluşturuyor. 30'lar ve 40'lar boyunca çevirdiği filmlerdeki kendini topluma sunma biçimi, sahnede Mısır'ın yerel değerlerinin temsilcisi olarak biçimlenen varlık tarzı ilginç detaylarla okura aktarılıyor. Neşîdu'l Emel

(*Umudun Şarkısı*) adlı filminde kullandığı bir şarkısında öğrencilerden ilerlemelerini ve ülkeleri hatırlama canlanmalarını istemesi, aynı dönemde İngiltere'den bağımsızlık istemiyle düzenli olarak gerçekleştirilen gösterilerde binlerin dilinde yankılanıyordu. Etkileyici ve güçlü sesiyle söylediği dini ya da ulusal temalı kasideler, geleneksel Arap şarkı söyleme estetiği ile *meşayih*'lerin tarzını birleştirmesi onun özgün yönünü oluşturuyordu. Şair Ahmed Şevki, güzel bir sese sahip olmanın yanında eğitilmiş oluşunun ve ne söylediğini anlamasının Ümmü Gülsüm'ün sahip olduğu en değerli özelliklerden biri olduğuna dikkat çekiyordu. Danielson'a göre bu durum onun dinleyicisiyle kurduğu sağlam diyalogda çok belirleyici oluyordu. Nitekim onun bu özelliği sayesinde eğitilmiş olmayan bir Mısırlı bile klasik Arap şiirinin ya da kasidesinin sözlerini ondan duyduğu biçimde kusursuz öğrenebiliyordu. Söz konusu durum dahi onun klasik Arap kültürünün aktarımında ne denli güçlü bir işlevi olduğunu gözler önüne seriyordu.

Ümmü Gülsüm'ün üzerinde en çok durulan özellikleri arasında neoklasikçi tarzı başta gelir. Yazara göre özellikle kaotik bir tarihsel kesit oluşturan 1940'ların ikinci yarısından itibaren Mısır'da "Ümmü Gülsüm'ün seçimi, İslam'ın ve klasik Arap uygarlığının sosyal düzeninin temelleri olduğunun teyidine yönelik güçlü, derin bir sosyal ve politik akımın parçası olarak görülebilir. Özellikle bu gruba ait kasideler, icra edildikleri devirde bu şarkı türüne olan ilgiyi artırıyordu: sanatçının dinleyici kitlesi onu kaside icrasına ve ana kültürel oluşumlardan olan neoklasikçiliğe büyük katkıları olan biri olarak nitelendiriyorlardı. Şiirsel metinler ile Ümmü Gülsüm'ün üslubu, Müslümanlığın dini söylemiyle güçlü bağlar kuruyordu. Bu neoklasikçilik, eski Arap ve Müslüman adet ve uygulamalarını toplumsal gelişimin temeli olarak kabul ediyordu." (s. 195-196) Bu tavrında birlikte çalıştığı şair ve bestekarların da etkisi vardı. Örneğin Şevki kalıplarını klasik Arap şiirinden alıyor, yapıtlarında İslam ve Arap tarihine göndermeler yaparken bir yandan da gününün önemli şahsiyetlerine hitap ediyor veya yakın zamanda meydana gelen olaylar ya da çağdaş yaşamın şartları üzerine fikir belirtiyordu. Arap kültüründe köklü bir yere sahip olan kasidenin Ümmü Gülsüm'ün repertuarında seçkin bir yer edinişi rastlantıdan öte anlamlar ifade ediyordu.

Ümmü Gülsüm'ün müziğinde söz ve melodinin ahengi, aralarındaki denge son derece önemliydi. Nitekim Danielson'un da tespit ettiği gibi metinler çoğu zaman bir eser içinde tarih, politika, din ve aşk gibi birbirinden son derece farklı konuları kapsayabiliyordu. Örneğin Ahmed Şevki'nin mevlid kandili için

yazdığı Selû Kalbi 1946 yılı martında plak yapılmıştı. Eser sevgiliye hitap ile açılıyor, Peygambere övgünün ardından Mısır'daki milliyetçi yükseliş için bir slogan haline gelen iki satır içeriyordu: *“Talepler istemekle karşılanmaz: dünyaya sadece mücadele ile kazanılır.”* şeklinde tercüme edilebilecek bu sözler herkesin diline düşmüştü. Mısır'da ulusal bir dava haline gelen Sudan'la birleşme meselesi es-Sûdan adlı şarkısında yankı buluyor ve radyolardan icra ediliyordu. Ümmü Gülsüm'ü en çok kendi kültürlerinin geçmişi ile ilgilenen iyi eğitim almış Mısırlılar takdir ediyorlardı. Ancak bu eserler aynı zamanda diğer insanlara kültürel miraslarının, geleneksel Arap sanatı ile örf ve adetlerinin günümüzdeki potansiyel değerini hatırlatmaya yarıyordu. Bu bile Ümmü Gülsüm'ü Arap halklarının gözünde icracı kimliğinin ötesinde bir konuma taşıyordu. “O yetenekli, cazibeli ve bilgili bir sanatçıydı.” Toplum önündeki güçlü kadın imgesi kendisine olan ilgi ve saygıyı artırıyordu. 1945'de Müzisyenler Sendikası'nın başkanlığına seçildiğinde bunun erkek işi olduğunu söyleyenlere karşı kendinden emin tavrı ve taviz vermemesi sağlam kişilik özelliklerinin bir sonucuydu. Erkek egemen bir dünyada bu direnci kadınlara örnek olma konusunda dikkat çekiciydi.

Ümmü Gülsüm'ün sanatını ve toplumsal köklerini değerlendirirken Danielson onun klasikleri yanında popülist şarkılarında da yeni bir tarz yaratmaktan ziyade Seyyid Derviş zamanından beri gelen ve Abdullah en-Nedim'in 19. yüzyıl zecel'lerine kadar uzanan uzun süreli ve ciddi boyutlardaki bir kültürel oluşuma katkıda bulunarak ileri taşıdığına dikkat çekmektedir (s. 214). Bu açıdan özellikle Abdulvahhab ve el-Sunbati gibi bestekarlarla yaptığı işbirliğinin ürünlerine işaret etmektedir.

Arap müzik sanatı içinde Ümmü Gülsüm'ün yeri ve önemini ortaya koyarken ikna edici bir üslup sergileyen yazar, ünlü yıldızın Nasır dönemi ve Pan-Arabizm davası içindeki rolüne değinirken daha mütevazı bir tavır benimsiyor. Bununla birlikte ulusal şarkılar, özellikle 1967 savaşı sonrasında Ümmü Gülsüm'ün tüm Arap dünyasını kapsayan konserleri ve yardım kampanyalarına doğal olarak değiniyor. Oysa Nasirizm ve Ümmü Gülsüm arasındaki işbirliği başlı başına bir araştırma konusu olmayı hak ediyor. Yazarın tercihinde iyi bir etnomüzikolog olmasının yanında siyasal ve sosyolojik tahlillerde kendisini yetkin görmeyişi de etkili olabilir. Bununla birlikte radyonun büyüyen gücü, propaganda aracı olarak kullanımının genişlemesi ve Ümmü Gülsüm'ün kariyerinde Nasirizmle

kesişen noktalara değiniler yok değil. Ancak bu konuda daha tatminkar bir sunum yine Danielson tarafından kaleme alınan bir makalede görülebiliyor.¹⁶

Gerek Racy gerekse Danielson'un çalışmaları başarılı ve etnomüzikoloji literatürüne ciddi katkılar olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında her iki çalışmada da dikkat çekici nokta ve belki de daha geniş okuyucu kitlesinin ilgisini toplayabilecek nitelik müzik üzerinden bir dönemin tahlil edilişi. Racy müziğin üretimi noktasında (icra) müzisyen ve toplumsal iletişim üzerinden Arap toplumunun kültürel kodlarını çözmeye çalışırken, Danielson aynı amaca Mısır ve Ümmü Gülsüm örneği üzerinden ulaşmayı hedefliyor. İki çalışmada da parlak bir akademik üslup öne çıkarken, oldukça detaylı bir araştırma ürünü oldukları konusunda ikna edici bir dil dikkat çekiyor. Böylelikle ilgili okur için Ortadoğu'yu belli bir süre boyunca çatışmaların ve savaşların değişmez alanı olmaktan çıkararak sesin ve ritmin izinde en insani duyguların paylaşım alanına dönüştürebiliyorlar. Ortadoğu'yu, Arap halklarının toplumsal bellek ve kültüre dair tavırlarını anlamak açısından çok önemli bir katkı sağlıyorlar.

16 Virginia Louise Danielson, "Performance, Political Identity and Memory: Umm Kulthum and Gamal Abd al-Nasir", *Images of Enchantment: Visual and Performing Arts of the Middle East*, Ed. Sherifa Zuhur, The American University in Cairo Press, 2000, s. 109-122.